

University of Groningen

A place for life or a place to live

Gieling, Johannes

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Gieling, J. (2018). *A place for life or a place to live: Rethinking village attachment, volunteering and livability in Dutch rural areas*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. University of Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting

Introductie

De klassieke verzorgingsstaat maakt steeds meer plaats voor een 'participatiesamenleving'. Een beleid van decentralisatie en bezuinigingen vormt de aanleiding om bewoners aan te spreken op hun betrokkenheid bij de lokale leefbaarheid. Verwacht wordt dat actieve burgers met gezamenlijke inzet en vrijwilligerswerk hun lokale leefomgeving leefbaar houden. Zeker in het geval van dorpen zijn de verwachtingen hoog. Actieve burgers vormen dan ook een belangrijke pijler in het overheidsbeleid voor het in stand houden van de leefbaarheid in bijvoorbeeld krimpgebieden.

Het is echter de vraag in hoeverre hedendaagse dorpingen daadwerkelijk gemotiveerd zijn tot meer vrijwillige inzet voor de lokale leefbaarheid. Als belangrijke voorwaarde voor lokale participatie wordt lokale binding gezien. In de wetenschappelijke literatuur zijn twee visies te vinden op ontwikkelingen hierin. In het zogenaamde 'discourse van verlies' (*discourse of loss*) wordt vooral gewezen op een afname in lokale betrokkenheid. Een toenemend aantal mobiele dorpingen zou vooral een consumptieve en residentiële band met het dorp hebben en hun sociale levens zouden zich overwegend buiten het dorp af spelen. Zij zouden dan ook slechts zijdelings bij het dorp betrokken zijn. Deze groep wordt afgezet tegen een andere groep dorpingen die wel een traditionele en emotionele band met het dorp hebben. Deze groep betreurt het verlies van de traditionele dorpscultuur en de sterke onderlinge sociale cohesie. Dit is ook de groep waarvan verwacht wordt dat ze het meeste vrijwilligerswerk op zich nemen. Het risico bestaat dat zij gaan ploeteren omdat ze vanuit nostalgische overwegingen proberen activiteiten en voorzieningen in stand te houden die niet langer levensvatbaar zijn. Deels wordt het verlies van het oorspronkelijke dorp toegeschreven aan de mobiele dorpingen die weinig op zouden hebben met de directe rurale leefomgeving.

Hiertegenover staat het idee van 'gekozen binding' (*elective belonging*), wat inhoudt dat mobiele mensen de mogelijkheid hebben zich te vestigen in een leefomgeving die past bij hun wensen, behoeften en levensstijl. Hierdoor hebben mensen de mogelijkheid zelf vorm te geven hoe ze zich wensen te binden aan hun

woonomgeving. Sommige kiezen ervoor om actief deel te nemen aan het lokale verenigingsleven terwijl andere juist kiezen om te genieten van de rust en de ruimte die het platteland te bieden heeft. Dit betekent dat mobiele dorpsbewoners wel degelijk aan bepaalde onderdelen van hun dorp gebonden kunnen zijn, en vanuit die selectieve binding ook gemotiveerd kunnen zijn om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van het dorp. Dit perspectief stelt dus onder meer ter discussie dat nieuwkomers zich minder betrokken zouden voelen bij de ontwikkeling van het dorp. Het is echter een vraag hoe deze meer selectieve dorpsbinding precies vorm krijgt en zich vervolgens verhoudt tot lokale inzet.

In dit proefschrift onderzoek ik hoe hedendaagse dorpsbewoners met hun dorp verbonden zijn. Hierbij beschouw ik dorpsbinding als een multidimensionaal begrip: mensen kunnen zich onder meer binden aan de sociale, landschappelijke, culturele en functionele kwaliteiten van het dorp. Ook bestudeer ik de voorwaarden die bijdragen aan de totstandkoming van dorpsbinding. Vaak wordt gedacht dat voorzieningen een belangrijke rol spelen bij het vormen van sociale binding en daardoor belangrijk zijn voor de leefbaarheid. Het eerste doel van dit proefschrift is dus meer inzicht te verkrijgen in hoe mensen aan hun dorp gebonden zijn en welke factoren hieraan bijdragen.

Een ander belangrijk vraagstuk is hoe dorpsbinding samenhangt met de wil om actief te worden in het dorp. Doordat dorpelings meer keuzevrijheid hebben zich te binden aan specifieke onderdelen van hun dorp, zou het zo kunnen zijn dat vrijwillige inzet in het dorp eveneens meer vrijblijvend is geworden. Het tweede doel van dit proefschrift is dan ook om te onderzoeken hoe verschillende dimensies van dorpsbinding samenhangen met vrijwillige participatie in het dorp. Tevens zal er onderzocht worden in hoeverre actieve en minder actieve mensen verschillende percepties hebben van wat hun dorp tot een leefbaar dorp maakt.

Om bovenstaande doelen te verwezenlijken zijn vier onderzoeksvragen opgesteld:

1. Welke typen van dorpsbinding kunnen worden onderscheiden op het Nederlandse platteland?
2. In hoeverre draagt de aanwezigheid van dorpsvoorzieningen bij aan de sociale binding van dorpsbewoners?

3. Hoe verhouden alomvattende en selectieve vormen van dorpsbinding zich met vrijwillige inzet in het lokale verenigingsleven?
4. Hoe ervaren verschillende groepen dorpsbewoners de lokale leefbaarheid en in welke mate draagt de aanwezigheid van mogelijkheden om vrijwilligerswerk te doen hieraan bij?

Dit proefschrift maakt gebruik van een tweetal databestanden. De eerste drie hoofdstukken maken gebruik van de survey Sociaal Vitaal Platteland 2014. Deze survey is uitgevoerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en heeft als doel om inzicht te krijgen in de lokale binding van dorpsbewoners, hun vrijwillige inzet voor lokale doelen en hun percepties van leefbaarheid. De survey is ingevuld door ruim 7.500 respondenten. Een tweede kleinere dataset is afkomstig van het 'Fries Burger Panel', omvat 468 respondenten en had als specifiek doel om relaties te testen tussen ervaren leefbaarheid en tevredenheid met verschillende onderdelen van het dorp.

Dorpsbinding nog steeds betekenisvol

In hoofdstuk 2 ging ik op zoek naar de verschillende typen van dorpsbinding op het Nederlandse platteland (onderzoeksvraag 1). Door betere en nieuwe vormen van (digitale) communicatie en mobiliteit zijn dorpsbewoners minder afhankelijk geworden van hun directe leefomgeving. Daarbij hebben ze meer mogelijkheden om te kiezen hoe en in welke mate ze aan hun dorp gebonden willen zijn. Dit geldt voor zowel nieuwkomers als voor mensen die geboren en getogen zijn in hun dorp. Gebaseerd op de sociale, landschappelijke, culturele en functionele binding van dorpsbewoners wordt in dit hoofdstuk een typologie gepresenteerd van hedendaagse patronen van dorpsbinding. Een latente-klasse-analyse laat zien dat een groot deel van de dorpsbewoners immer een sterke band heeft met het dorp waar zij wonen. Het zijn vooral de sociale en landschappelijke vormen van binding die een betekenisvolle variatie tussen dorpsbewoners laten zien. Mensen met een lange woonduur zijn oververtegenwoordigd in de categorieën met de sterkste vormen van dorpsbinding. Echter, deze relatie is verre van absoluut. Geboren en getogen dorpingen kunnen ook zwakke vormen van dorpsbinding hebben en nieuwkomers kunnen daarentegen in een korte tijd sterke vormen van dorpsbinding ontwikkelen.

Een onderverdeling van de sociale dimensie van dorpsbinding in twee sub-dimensies (lokale contacten en sociale oriëntatie) bleek relevant te zijn. Vooral nieuwkomers zijn in staat om veel lokale contacten te hebben en dit te combineren met een naar buiten gerichte sociale oriëntatie. Dit resultaat laat zien dat ook dorpelingen die niet bijzonder sterk op het dorp georiënteerd zijn, toch een actieve rol kunnen spelen in lokale netwerken. Daarnaast zijn er ook twee groepen bewoners die nauwelijks binding hebben met hun dorp. Een deel van hen heeft een bewuste keuze gemaakt om zich afzijdig te houden van het sociale dorpsleven. Een ander deel heeft echter geen bewuste keuze om in een dorp te gaan wonen. Het zijn vooral jongeren die in deze laatste categorie aangetroffen worden. Ten slotte zijn er ook bewoners die uitsluitend binding voelen met de landschappelijke kwaliteiten van hun dorp. Dit lijkt een bevestiging te zijn van mensen op zoek naar een 'rurale idylle' van rust, ruimte en autonomie.

Voorzieningen dragen weinig bij aan sociale binding

Hoofdstuk 3 behandelt de context waarin sociale dorpsbinding tot stand komt (onderzoeksvraag 2). Vaak wordt gedacht dat voorzieningen ontmoetingsplaatsen zijn in kleine dorpen, en daarmee een belangrijke bijdrage leveren aan de lokale sociale cohesie en sociale binding. Echter, sommige dorpsvoorzieningen moeten hun deuren sluiten omdat ze niet langer levensvatbaar zijn. Ervan uitgaande dat voorzieningen in steden of naburige dorpen aanwezig blijven en doordat mensen steeds mobieler worden hoeft het verdwijnen van voorzieningen niet direct tot problemen te leiden. Een effect zou wel kunnen zijn dat de sociale binding in dorpen wordt aangetast vanwege de afname van het aantal ontmoetingsplekken.

De resultaten van de *structural equation analyses* laten zien dat vooral supermarkten en cafés een bijdrage leveren aan de sociale binding. Dorpshuizen, sportvelden en basisscholen vertonen geen significant positief verband met sociale binding. Sterker, dit hoofdstuk toont een negatief verband aan tussen de aanwezigheid van een basisschool en sociale binding. Dit zou verklaard kunnen worden doordat een basisschool bestaande sociale scheidslijnen binnen een dorp in stand houdt, en dat daardoor dorpen zonder basisschool meer inclusief zijn voor alle bewoners. Supermarkten en cafés zijn vaak private voorzieningen. Hierdoor zou een omgekeerde redenering ook plausibel kunnen zijn, namelijk dat in dorpen met veel sociale binding private voorzieningen meer kans hebben om

te overleven. Een belangrijke conclusie is dan ook dat traditionele dorpsvoorzieningen niet per se noodzakelijk hoeven te zijn voor sociale binding en sociale cohesie. Alternatieve ontmoetingsplaatsen zoals dorpsevenementen, digitale ontmoetingsplaatsen, ontmoetingen in de publieke ruimte en voorzieningen in naburige dorpen zouden evengoed kunnen bijdragen aan sociale binding.

Sociale binding belangrijke voorspeller van inzet

In hoofdstuk 4 die ik onderzoek naar hoe verschillende vormen van binding en vrijwillige inzet in het verenigingsleven met elkaar samenhangen (onderzoeksvraag 3). De theorie van 'gekozen verbondenheid' maakt het aannemelijk dat traditionele en alomvattende vormen van binding steeds meer vervangen worden door selectieve en individuele vormen van binding. Deelname aan het sociale leven in een dorp is niet vanzelfsprekend. Een afname van een alomvattende en gedeelde binding met het dorp zou daarom gepaard kunnen gaan met een afname van de vrijwillige inzet in het dorp.

De resultaten van de logistische regressieanalyses in dit hoofdstuk tonen aan dat selectieve vormen van binding wel degelijk leiden tot verschillende vormen van inzet. Vooral sociale binding correleert sterk met bijna alle vormen inzet. Culturele en landschappelijke binding resulteren vooral in inzet gerelateerd aan de specifieke vorm van binding. Een alomvattende binding met het dorp als geheel leidt slechts in beperkte mate tot inzet. Een verminderde alomvattende binding hoeft dus niet te leiden tot minder inzet; zolang de sociale binding in het dorp hoog is, is het waarschijnlijk dat inwoners actief zullen blijven. Dit betekent ook dat dorpsbewoners met een alomvattende dorpsbinding eveneens selectief zijn in hun keuze om vrijwilligerswerk te doen in het dorp. Toekomstige inspanningen om dorpsgemeenschappen vitaal te houden zullen zich dan moeten richten op het versterken van de sociale binding in een dorp.

Vrijwilligerswerk geen voorwaarde voor leefbaarheid

Hoofdstuk 5 gaat dieper in op het belang van vrijwilligerswerk voor de ervaren leefbaarheid (onderzoeksvraag 4). Vanuit de 'participatiesamenleving' wordt gedacht dat mensen bereid zijn actief te worden in het dorp om de leefbaarheid te bevorderen. Dit suggereert dat de tevredenheid met mogelijkheden om vrijwilligerswerk te doen en het belang dat hieraan gehecht wordt belangrijke

determinanten van leefbaarheid zijn. Uit de analyses in dit hoofdstuk blijkt echter dat er geen significant verband bestaat tussen deze variabelen. Dit is opvallend, aangezien de meerderheid van de dorpingen uit een steekproef gehouden onder dorpsbewoners in de provincie Friesland in meer of mindere mate actief blijkt te zijn in het dorp. Dit resultaat laat zien dat veel dorpsbewoners niet actief worden omdat ze het belangrijk vinden een bijdrage te leveren aan het dorp, maar dit meer doen vanuit persoonlijke interesses en voorkeuren. Dorpsbewoners zijn dus selectief in de mate waarin ze ervoor kiezen vrijwilligerswerk te doen.

De niet-actieve dorpsbewoners blijken het meest tevreden met de leefbaarheid van het dorp. Deze bevinding bevestigt het idee dat een deel van de dorpsbewoners bijzonder tevreden is met hun leven op het platteland zonder daarbij actief deel te nemen aan het sociale dorpsleven. Actieve dorpsbewoners zijn iets minder tevreden met de leefbaarheid. Dit kan enerzijds verklaard worden doordat zij meer oog hebben voor datgene dat niet goed gaat in het dorp; anderzijds kunnen zij het gevoel hebben dat de meeste lasten op hun schouders komen te liggen. Ook blijkt dat niet-actieve inwoners andere behoeften en wensen hebben ten opzichte van de leefomgeving dan actieve inwoners. De eerste groep bewoners vindt goede en betaalbare verbindingen met de stad een belangrijk aspect van de ervaren leefbaarheid. Actieve mensen, daarentegen, vinden tevredenheid met hun werk belangrijk voor de ervaren leefbaarheid.

Discussie

Rurale gemeenschap(pen)

Door verbeterde (digitale) mobiliteit wordt het wonen in een specifieke leefomgeving steeds meer ervaren als een weloverwogen keuze. Een woning op het platteland zegt daarmee iets over de identiteit en de levensstijl van mensen. Een rurale levensstijl gaat veelal gepaard met een zekere vorm van binding. Dit geldt voor zowel oud- als nieuwkomers. Beide groepen hebben vaak toegang tot een groot sociaal netwerk, zowel binnen als buiten het dorp. Dit laat zien dat het klassieke beeld van een gesloten en hechte dorpsamenleving niet meer opgaat. Veelal heeft deze plaats gemaakt voor lossere gemeenschapsvormen. Dorpsbewoners zijn nauwelijks nog afhankelijk van hun directe leefomgeving, en vinden elkaar daardoor in een gedeelde binding met een bepaald aspect van het dorps leven. Niet alleen familie- en vriendschapsverbanden, maar ook

wederzijdse interesses en voorkeuren zijn bepalend voor deelname aan het sociale leven in het dorp. Het bestaan van meerdere losse dorpsverbanden zou ook een verklaring kunnen zijn voor de bevinding dat nieuwkomers niet per definitie minder met het dorp verbonden zijn dan oorspronkelijke bewoners. Het beeld dat nieuwkomers altijd buitenstaanders blijven in een dorp blijkt dus niet te kloppen.

Het lossen van sociale banden in dorpen roept de vraag op wat dit betekent voor de onderlinge solidariteit. Inzet voor het dorp wordt niet altijd beschouwd als een ongeschreven regel. Vooral nieuwkomers zijn actief vanuit persoonlijke interesses of simpelweg omdat ze het leuk vinden om te doen. Te denken valt hierbij aan activiteiten omtrent de kinderen of inzet voor het behoud van het lokale natuurschoon. Traditionele vormen van solidariteit zijn daarmee minder vanzelfsprekend geworden. Een punt van aandacht is dan ook in hoeverre hulpbehoevende dorpingen nog een beroep kunnen doen op hun dorpsgenoten voor mantelzorg en andere vormen van burenhulp. Dorpsbewoners die actief burenhulp en mantelzorg verlenen hebben immers geen garantie dat ze dezelfde vorm van solidariteit kunnen verwachten op het moment dat ze dit zelf nodig hebben. Ook veranderen met het lossen en meer selectief worden van de sociale banden de mechanismen van welke bewoners op burenhulp kunnen rekenen. Het is de vraag in hoeverre dorpingen met weinig sociale binding hulp kunnen verwachten van hun medebewoners. Het is daarom belangrijk dat lokale overheden actief beleid voeren om een dialoog in stand te houden tussen verschillende groepen dorpsbewoners, om zodoende de leefbaarheid voor alle bewoners te bevorderen.

Een sociaal dorp is een vitaal dorp

De druk vanbuiten op dorpsgemeenschappen om zelfredzaam te worden zal in de nabije toekomst toenemen. De bevinding dat het vooral de sociale kwaliteiten van een dorp zijn die in verband staan met het doen van vrijwilligerswerk, toont aan dat het waarschijnlijk is dat een dorp zich goed kan redden binnen de 'participatiesamenleving' zolang de onderlinge sociale contacten goed zijn. Wanneer de onderlinge sociale cohesie echter afwezig is, dan is de verwachting dat er weinig initiatieven zullen worden opgezet om bijvoorbeeld een zorg- of een breedbandcoöperatie op te zetten. Maar zelfs als de onderlinge sociale contacten goed zijn, dan nog is het de vraag in hoeverre dorpsbewoners geneigd zijn zich te

committeren aan langdurige en tijdrovende initiatieven ter verbetering van de leefbaarheid. Het verschuiven van taken van de overheid naar lokale gemeenschappen zal lang niet overal het gewenste effect hebben: dorpsbewoners zijn selectief in de taken die zij op vrijwillige basis willen uitvoeren. Daar komt nog eens bij dat een deel van de dorpsbewoners een bewuste keuze heeft gemaakt zich niet te bemoeien met het sociale leven in het dorp en bijvoorbeeld weinig opheeft met lokale voorzieningen. Actieve dorpelingen kunnen hierdoor een grote stempel drukken op de ontwikkeling van het dorp, maar tegelijkertijd schuilt in het selectieve karakter van dorpsbinding ook een gevaar dat ze teleurgesteld kunnen raken doordat ze het gevoel kunnen krijgen dat alle lasten op hun schouders komen te liggen.

Het is belangrijk dat lokale overheden veelbelovende initiatieven van burgers de ruimte geven zich te ontwikkelen. Door het faciliteren van initiatieven die qua organisatievorm aansluiten bij de veranderde dorpsamenleving kan zoveel mogelijk voorkomen worden dat vrijwilligers een 'vrijwilligers burn-out' krijgen. Ook kan zo vermeden worden dat vrijwilligers gefrustreerd raken door overheden die proberen bestaande initiatieven met regelgeving in te passen in een bestaand beleidskader. Daarnaast zouden overheden zich ook actief moeten blijven inzetten om de levenskwaliteit van kwetsbare groepen te garanderen. Oudere dorpsbewoners worden gestimuleerd om tot op hoge leeftijd in de eigen leefomgeving te blijven wonen. Dit houdt ook in dat ze steeds afhankelijker worden van hun directe leefomgeving voor hulp en mantelzorg. Steeds meer ouderen in de periferie moeten het bijvoorbeeld door de trek naar stad zonder hun kinderen in de buurt stellen. Met het oog op een vergrijzend platteland zouden overheden bij voorkeur ernaar moeten streven om de leefomgeving zodanig in te richten dat oudere mensen, die vaak weinig mobiel zijn, op een waardige manier oud kunnen worden in een vertrouwde leefomgeving.

Nieuwe bewoners, nieuwe sociale infrastructuur

Vaak wordt gedacht dat dorpsvoorzieningen een belangrijke sociale functie als ontmoetingsplaats vervullen. Dit proefschrift toont echter aan dat de aanwezigheid van voorzieningen niet hoeft bij te dragen aan de sociale binding en ook dat in dorpen zonder voorzieningen het sociale contact hoog kan zijn. Hoewel het verlies van een voorziening vaak betreurd wordt door veel dorpsbewoners moet het feitelijke en sociale belang hiervan in een dorp niet overschat worden.

Dit laatste geldt vooral in gebieden waar alternatieve voorzieningen aanwezig zijn op korte rijafstand.

Het is de verwachting dat in de nabije toekomst het overgebleven voorzieningenaanbod steeds beter aan zal sluiten bij de specifieke behoeften in een dorp. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan bewoners die gezamenlijk een café of een supermarkt gaan exploiteren. In dorpen met veel sociale cohesie en sociale binding zal dit eerder van de grond komen. Voorzieningen zullen daarom steeds meer een gevolg dan een oorzaak van leefbaarheid zijn. Ook zal het voorzieningenaanbod erg verschillend kunnen zijn per dorp, afhankelijk van de lokale wensen en behoeften. Het verdwijnen van traditionele voorzieningen heeft een impact op de status en de identiteit van een dorp. Dit kan een verklaring zijn waarom lokale evenementen, muziekfestivals en digitale ontmoetingsplaatsen georganiseerd worden. Deels voorziet dit in een behoefte aan onderling contact, maar ook zijn dit nieuwe symbolen die horen bij de identiteit van een dorp.

Ten slotte

De algehele leefomstandigheden op het Nederlandse platteland zijn goed. Toch zijn er twee uitdagingen waar beleidsmakers en onderzoekers een antwoord op moeten zien te vinden. Ten eerste, de leefomstandigheden in dorpen zijn vaak niet toegerust op mensen die weinig mobiel zijn. Dit terwijl zowel het relatieve als het absolute aandeel van ouderen verder zal gaan toenemen. Niet alleen voorzieningen verdwijnen, ook de traditionele gemeenschapszin is aan erosie onderhevig. Een onbalans tussen mensen die zorgbehoevend zijn en mensen die (informele) zorg kunnen leveren dreigt te ontstaan. Ten tweede, een scheefgroei tussen (perifeer) platteland en stad dreigt te ontstaan. Lange tijd was het de verwachting dat technologie zou zorgen voor een gelijkmatige ontwikkeling van plattellandsgebieden. Echter, de relatief grote afstand tot politieke en economische centra en een selectieve emigratie van jongeren en hoogopgeleiden kunnen leiden tot dreigende tekorten aan werkgelegenheid en kapitaal in het perifere platteland. Op ten duur zou dit ook een perceptie van achterstelling in de hand kunnen werken.

De maatschappelijke trend in de richting van meer zelfredzaamheid en zelforganisatie biedt veel potentie aan mobiele burgers die graag de verantwoordelijkheid willen nemen voor de inrichting van hun eigen

leefomgeving. Hierdoor kunnen actieve bewoners steeds meer een stempel drukken op de leefomgeving die zij delen met minder betrokken bewoners. Dorpsbewoners hebben de mogelijkheid om te experimenteren met nieuwe vormen van zorg, ontmoeten en retail. Een goede sociale cohesie is een belangrijke voorwaarde voor dorpen om de bovengenoemde uitdagingen aan te kunnen. Op deze manier kan ervoor gezorgd worden dat het platteland een aantrekkelijke woonlocatie blijft waar mensen met diverse wensen en behoeften naar volle tevredenheid kunnen wonen.